

MUHOFAZA ETILADIGAN TABIIY HUDUDLAR TASNIFI VA ULAR HUQUQIY HOLATINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Jamoat xavfsizligi universiteti

*Davlat huquqiy fanlar va inson huquqlari kafedrası
o'qituvchisi **Baxtiyorov Faxriyor Akromjon o'g'li***

Annotatsiya: Ushbu maqolada Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning huquqiy holatini belgilashning dastlabki asosiy yo'nalishlaridan biri atrof tabiiy muhitni asl holicha saqlashni tartibga solishga qaratiladi. Buni O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunida ko'rish mumkin. O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunining 2-moddasida ko'rsatilishicha, tabiatni muhofaza qilish obyektlari (yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi, atmosfera havosi) ifloslanishdan, buzilishdan, zararlanishdan, oriqlab ketishdan, vayron bo'lishdan, yo'q bo'lib ketishdan, nooqilona foydalanishdan muhofaza etilishi lozim¹.

Kalit so'zlar: Ekologik madaniyat, eko harakat, akvatoriyalar, suv fondi, atmosfera, BIOSfera, litosfera

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatini belgilashda O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"²gi qonuni umumiy va asosiy yo'nalishlarni belgilab beradi. Ushbu qonunning muqaddimasida ko'rsatilishicha, qonun tabiiy muhit sharoitlarini saqlashning, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslarini belgilab beradi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ахборотномаси. 1993, 1-сон, 38-модда

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ахборотномаси. 1993, 1-сон, 38-модда

Qonunning maqsadi inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar uyg'un muvozanatda rivojlanishini, ekologiya tizimlari, tabiat komplekslari va ayrim obyektlar muhofaza qilinishini ta'minlashdan, fuqarolarning qulay atrof muhitga ega bo'lish huquqini kafolatlashdan iboratdir.

Atrof tabiiy muhitni asl holicha saqlash maqsadida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tashkil etiladi. Demak, qonunning asosiy maqsadi tabiiy obyektlarni muhofaza qilish orqali ekotizim butligini saqlash, inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatni uyg'unlashtirish, insonni qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqini ta'minlashdir.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatini belgilashning muhim yo'nalishlaridan biri ushbu hududlarni chiqindilar bilan ifloslanishdan muhofaza qilishning alohida tartibini o'rnatish hisoblanadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunining 45-moddasida chiqindilarni tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreatsiya maqsadlariga mo'ljallangan va tarixiy madaniy ahamiyatga molik yerlarda, suvni muhofaza qilish zonalari va suv obyektlarining sanitariya, muhofaza zonalari doirasida, shuningdek, alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar hamda obyektlarga tahdid kelib chiqishi mumkin bo'lgan boshqa joylarda saqlash va ko'mib tashlash ta'qiqlanadi³. Demak, muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda chiqindilar bilan muomala qilishning alohida tartibi belgilangan, ushbu tartib ularni himoya qilishning alohida tartibini o'rnatadi.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatini belgilashdagi muhim jihatlardan biri ushbu huquqiy holatni buzganlik uchun yuridik javobgarlik choralarining o'rnatilganligidir. Chunonchi, O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunida muhofaza qilinadigan hududlar

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ахборотномаси. 1993, 1-сон, 38-модда

va obyektlarning huquqiy tartibotini buzganlikda aybdor bo'lgan shaxslar javobgarlikka tortiladilar (47-modda). Shuningdek, korxonalar, tashkilotlar, inshootlar va boshqa obyektlarning muhofaza qilinadigan hududlarga zararli ta'sir etgan yoki bunday ta'sir etish xavfi tug'ilgan taqdirda ularning faoliyati cheklanishi, to'xtatib qo'yilishi, zararli ta'sirni bartaraf etishning imkoni bo'lmasa tugatilishi mumkinligi belgilangan (48-modda).

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatining umumiy yo'nalishi va talablarini O'zbekiston Respublikasining "Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida"⁴gi Qonuni normalari belgilab beradi. Qonunda, avvalo, ushbu xududlarning davlat mulki ekanligi o'rnatilgan (6-modda). Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning yer uchastkalari va akvatoriya uchastkalari huquqiy holatidagi o'ziga xos muhim jihatlardan biri mazkur hududlardan foydalanishning belgilangan maqsadiga zid har qanday faoliyat ta'qiqlanadi. Shuningdek, muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan yoki ko'rsatishi mumkin bo'lgan faoliyatni cheklash yoki ta'qiqlash uchun yer uchastkalarini saqlash vazifasi belgilanadi (7-modda). Bundan tashqari, ushbu qonunda muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning barcha toifalari alohida-alohida huquqiy tartibga solinib, ularning yerlari huquqiy holati belgilangan.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatini belgilashda O'zbekiston Respublikasi Yer kodeksi⁵dagi bir qator huquqiy normalar muhim o'rinni egallaydi. Ushbu huquqiy normalarda muhofaza etiladigan tabiiy hududlar har bir tarkibining huquqiy rejimi alohida tartibda belgilangan. Chunonchi, Yer kodeksining 72-moddasida ko'rsatilishicha, tabiatni muhofaza qilish maqsadlariga mo'ljallangan yerlar jumlasiga davlat qo'riqxonalarining, majmua (landshaft) buyurtma qo'riqxonalarining, tabiat bog'larining, davlat tabiat yodgorliklarining,

⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005, 1-сон, 1-модда

⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1998, 5-6-сон, 82-модда

ayrim tabiiy obyektlar hamda majmualarni saqlab qolish, takror ko'paytirish va tiklash uchun mo'ljallangan hududlarning, muhofaza etiladigan landshaftlarning, ayrim tabiiy resurslarni boshqarish uchun mo'ljallangan hududlarning, davlat BIOSfera rezervatlarining qonun hujjatlarida belgilangan tartibda yuridik va jismoniy shaxslarga tabiatni muhofaza qilish maqsadlari uchun berilgan yerlari kiradi. Mazkur yerlarda ularning belgilangan maqsadiga zid bo'lgan har qanday faoliyat taqiqlanadi.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga salbiy ta'sirning oldini olish maqsadida davlat qo'riqxonalari, buyurtma qo'riqxonalar va davlat tabiat yodgorliklari atrofida ularning rejimiga rioya etilishini ta'minlashga zararli ta'sir etadigan xo'jalik faoliyati va boshqa faoliyat cheklangan yoki taqiqlangan holda muhofaza zonolari tashkil etiladi.

Yer kodeksining 73-moddasida sog'lomlashtirish maqsadlariga mo'ljallangan yerlarning huquqiy holati o'rnatilgan bo'lib, unga binoan sog'lomlashtirish maqsadlariga mo'ljallangan yerlar jumlasiga kasalliklarning oldini olishni va ularni davolashni tashkil etish uchun qulay tabiiy omillarga, shifobaxsh hamda sog'lomlashtirish xossalari ega bo'lgan, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tegishli yuridik shaxslarga foydalanishga berilgan yerlar kiradi. Mazkur yerlarda ularning belgilangan maqsadiga zid bo'lgan har qanday faoliyat taqiqlanadi⁶. Aholining davolanishi va dam olishi uchun zarur sharoitlarni, shuningdek tabiiy shifobaxsh hamda sog'lomlashtirish xossalari muhofaza qilinishini ta'minlash maqsadida sog'lomlashtirish maqsadlariga mo'ljallangan yerlarda kurort tabiiy hududlarning rejimi belgilanadi.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatidagi o'ziga xos xususiyatlardan biri shundan iboratki, davlat qo'riqxonalari, majmua (landshaft)

⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 1998, 5-6-сон, 82-модда

buyurtma qo'riqxonalari, tabiat bog'lari, davlat tabiat yodgorliklari, buyurtma qo'riqxonalar (ovchilik xo'jaliklarida tashkil etilgan buyurtma qo'riqxonalar bundan mustasno), tabiiy pitomniklarning yer uchastkalaridan soliq undirilmaydi. Ammo, muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda xo'jalik faoliyati yuritilayotgan bo'lsa yer solig'i undiriladi.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni davlat va jamoat ehtiyojlari uchun olib qo'yishga alohida hollarda yo'l qo'yiladi. Qonunga binoan yuridik va jismoniy shaxslar davlat tabiat yodgorliklari, buyurtma qo'riqxonalar, tabiiy pitomniklarni muhofaza qilish bo'yicha zimmalariga yuklatilgan majburiyatlarning bajarilishini ta'minlamagan taqdirda ular egallab turgan yer uchastkasi olib qo'yilishi mumkin.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatidagi alohida xususiyatlardan biri ushbu tashkilotlar oldida turgan vazifalarni hal etish uchun atrof tabiiy muhitning tabiiy holatiga ma'lum darajada aralashishga ruxsat beriladi. Bunday aralashuvning asosiy maqsadi tabiiy muvozanat buzilishi holatlarining oldini olish borasida tiklovchi va ogohlantiruvchi chora-tadbirlar qo'llash va ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishdan iborat.

Bundan tashqari, muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda fuqarolarga ekskursiya o'tkazishga ruxsat beriladi. Shu maqsadda muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda maxsus hududlar, yo'l va yo'lakchalar, muzeylar barpo etilishi mumkin. Shuningdek, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar faoliyati maqsadiga zid bo'lmagan boshqa ishlar bilan shug'ullanishga ham ruxsat berilishi mumkin.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatidagi asosiy xususiyatlardan biri uning 10 % idan oshmagan ma'lum qismida mutlaq qo'riqxona maqomining o'rnatilishidir va unda tabiiy jarayonlarga har qanday aralashuv man etilishidir. Qo'riqxonaning tabiiy holatini to'liq muhofaza qilinishini ta'minlash maqsadida qo'riqxona hududi atrofida qo'riqlanma zonalari belgilanadi.

Demak, Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatini differentsiatsiya qilish imkonini beruvchi samarali mexanizmlardan biri hududni zonalashtirish hisoblanadi. “Zonalashtirish – bu muhofaza etiladigan tabiiy hududni ilmiy-asoslantirgan holda faoliyat ko‘rsatish va muhofaza qilishning turli rejimlari amal qiluvchi uchastkalarga bo‘lish”⁷. O.M.Kozir⁸ hududni zonalashtirishni yerdan foydalanish bo‘yicha cheklashlarni belgilash metodlaridan biri sifatida ko‘radi.

Hududlarni zonalashtirish cheklovlarni o‘rnatishning bir usuli sifatida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni tashkil etishda va ular faoliyatida juda keng qo‘llanadi. Bunda quyidagicha zonalar belgilanishi mumkin: qo‘riqxonalar zonasi, qo‘riqlanma zonalar, suvni muhofaza qilish zonolari, sohilbo‘yi mintaqalari hamda yer usti va yer osti suvlarining hosil bo‘lish zonolari, sanitariya muhofazasi zonolari, baliq xo‘jaligi zonolari, rekreatsiya, xo‘jalik maqsadida va boshqa tarzda foydalanish zonolari, kurort zonalar, muhofaza etiladigan landshaft zonalar, ilmiy-tajriba zonolari va qonunchilikka muvofiq boshqa zonalar.

Qo‘riqlanma zonalar – bu davlat qo‘riqxonalari, buyurtma qo‘riqxonalar va davlat tabiat yodgorliklari bilan chegaradosh hududlar hisoblanadi. Qo‘riqlanma zonalarda ana shu muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga salbiy ta‘sirning oldini olish uchun xo‘jalik maqsadidagi va boshqa tarzdagi faoliyat cheklanadi yoki taqiqlanadi. Qo‘riqlanma zonalarining o‘lchamlari va rejimi, shuningdek yer uchastkalarini saqlash vazifasi muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni tashkil etish bilan bir vaqtda belgilanadi.

⁷ Меллума А.Ж. Особо охраняемые природные объекты на староосвоенных территориях. – Рига, 1988. 176 с.

⁸ Козыр О.М. Концепция развития законодательства РФ о зонировании территорий //Экологическое право России на рубеже XXI века. Сборник научных статей преподавателей и аспирантов кафедры экологического и земельного права юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова, посвященный памяти профессора В.В. Петрова. Составители: А.К. Голиченкова, Т.В. Петрова. /Под ред. проф. А.К. Голиченкова. –М.: Зерцало, 2000. 227 с.

Yuridik adabiyotlarda ta'kidlanishicha, "qo'riqlanma zonalar – bu muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda tashkil etiladigan yer, yer qa'ri, suv va havo makoni bo'lib, ular doirasida maxsus rejim o'rnatiladi hamda xo'jalik va boshqa faoliyat muhofaza etiladigan tabiiy hududlar zimmasiga yuklangan vazifalarni bajarish maqsadida istisno etiladi"⁹.

Qo'riqlanma zonalar tashkil etish masalasi, yuqorida qayd etilganidek, muhofaza etiladigan tabiiy hududni loyihalashtirish bosqichidayoq hal etilishi lozim, zero, hudud uchastkasini kompleks ekologik tadqiq qilishga oid hujjatlar, majburiy davlat ekologik ekspertizasidan o'tkaziladi. Qo'riqlanma zonalar o'lcham va chegaralarini davlat hokimiyat organi tomonidan tasdiqlanishi qo'riqlanma zonalarga shunga muvofiq huquqiy maqom berilishini kafolatlaydi hamda noyob va tipik tabiiy kompleks va obyektlarni, muhim tabiiy tuzilmalarni, o'simlik va hayvonot dunyosi obyektlarini, ularning irsiy fondini saqlab qolishga qaratilgan vazifalarini samarali bajarilishini ta'minlaydi.

Davlat qo'riqxonalari, buyurtma qo'riqxonalar va davlat tabiat yodgorliklari bilan chegaradosh hududlar qo'riqlanma zonalar hisoblanadi. Qo'riqlanma zonalarda ana shu muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga salbiy ta'sirning oldini olish uchun xo'jalik maqsadidagi va boshqa tarzdagi faoliyat cheklanadi yoki ta'qiqlanadi. Qo'riqlanma zonalarning o'lchamlari va rejimi, shuningdek, yer uchastkalarini saqlash vazifasi muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni tashkil etish bilan bir vaqtda belgilanadi.

Ushbu hududlarni saqlab qolishni kafolatlovchi huquqiy talablar yer, suv, o'rmon va boshqa tarmoq qonunchiligi bilan tartibga solinadi. Qo'riqlanma zonalarda yer va suvdan foydalanishda cheklash bilan bir qatorda ov, baliqchilik,

o‘rmondan foydalanish va tabiiy resurslardan foydalanishning boshqa shakllarini ta’qiqlash yoki cheklashga ham yo‘l qo‘yilishi mumkin.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatini belgilashda ushbu hududlar faoliyatini tartibga soluvchi Nizomlar ham muhim o‘rinni egallaydi. Chunonchi, Chotqol davlat BIOSfera qo‘riqxonasi nizomining 4- va 5-bandlariga muvofiq, qo‘riqxona yerlari tabiatni muhofaza qilish ahamiyatidagi yerlar toifasiga mansubdir. Qo‘riqxona yerlarida ularning maqsadiga zid keluvchi faoliyat bilan shug‘ullanish man etiladi; yer, suv, yer qa’ri, o‘simlik va hayvonot dunyosi qo‘riqxona himoyasi ostida bo‘ladi.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar huquqiy holatini belgilashdan asosiy maqsad tabiiy jarayonlar va hodisalarni kuzatish va foydalanish, ularning hozirgi holatini tahlil qilish, ulardagi o‘zgarishlarni bashorat qilish va mintaqada tabiiy resurslardan barqaror foydalanish bo‘yicha tavsiyalar berish, tipik va noyob tabiiy komplekslarni va biologik xilma-xillikni o‘rganish va saqlab qolish, tabiiy jarayonlar monitoringini yuritish, tabiatni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishning ilmiy asoslarini joriy etishdan iborat.

REFERENCE:

1. Ўзбекистонда ер ҳуқуқининг назарий муаммолари. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011, 296-бет
2. Ер ҳуқуқи. –Т.: ТДЮИ, 2002. 245-б.
3. Петров В.В. Экологическое право России. Учебник для вузов. –М.: БЕК, 1995. 466 с.
4. Аликиева А.М. Земельное право. Учебное пособие. 3-изд. –Тюмен: ТГУ, 2010. С. 238
5. Гулак Н.В., Бевзюк Е.А. Земельное право. Учебное пособие. –Оренбург: РИУ ГОУ ОГУ, 2005. С. 62

6.Транин А.А. Национальные парки в СССР: проблемы и перспективы (организационно-правовые аспекты). –М.: Наука, 1991. С. 21.

7.Чубуков Г.В. Земельное право России. Учебник. –М.: Издание г-на Тихомирова М.Й., 2002. С. 213

8. Павловский И.А. Земельное право. Конспект лекций. –М.: МИЭМП, 2004.

9. Воробева Л.В. Земельное право: Учебно-метод. пособие. –Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. С.26

10.Умаров Д.М. Правовое регулирование охраны заповедников в Республике Узбекистан: Дисс. ... канд. юрид. наук. –Т.: ТГЮИ, 2009. С. 154-155